

Powstania kozackie w Rzeczypospolitej

Powstania kozackie w Rzeczypospolitej

Kozacy składali się z ludzi pochodzących z całej Rzeczypospolitej, głównie Rusinów. Byli to zbiegli chłopci i szlacheccy renegaci ścigani przez prawo. Przywódcy kozaccy zwani byli atamanami, a główny obóz znajdował się na wyspie Sicz. Rzeczypospolita wykorzystywała Kozaków, jako przeciwwagę dla często najeżdżających ziemie polskie Tatarów. Głównym zajęciem Kozaków były najazdy rabunkowe na ziemie tureckie, co było przyczyną licznych konfliktów między Turcją a Polską. Próba uregulowania roli Kozaków było wprowadzenie tzw. Rejestru, czyli listy kozaków, którzy mieli otrzymywać żołd od państwa.

Pierwsze bunty Kozackie wybuchały od początku XVIII wieku. Jednym z głównych powodów była Unia Brzeska (1596 r.), która miała na celu podporządkowanie dotychczas prawosławnych Rusinów hierarchii kościelnej i władzy papieża. Kozacy buntowali się też przeciw uciskowi i traktowaniu ich jak chłopstwa przez kresowych magnatów, oraz przeciw ich zdaniem zbyt małej liczbie tzw. Kozaków rejestrowych (pobierających żołd). Bunty z I połowy XVIII miały jednak tylko lokalny zasięg (np. powstanie atamana Nalewajki). Dopiero bunt Bohdana Chmielnickiego przerodził się w wielkiej skali powstanie zagrażające trwaniu Rzeczypospolitej.

Powstanie Chmielnickiego 1648 r.

1. Narodowe, społeczne, religijne i polityczne przyczyny konfliktu Rzeczypospolitej z Kozakami i Rusinami. Rzeczypospolita dla ochrony poł.-wsch. granic wykorzystywała Kozaków, których wciągnięto na rejestr wojskowy dając żołd. Nie dla wszystkich wystarczyło pieniędzy i nie wszystkich król chciał uczynić obrońcami państwa. Na tym tle pojawiały się konflikty. Innym powodem niezadowolenia Kozaków zamieszkujących nad Dnieprem (Zaporoże z siedzibą atamana na wyspie Sicz) była nadzieja, że król ostatecznie rozprawi się z Tatarami krymskimi (tereny tureckie) i wspólna polsko-kozacka wyprawa da obustronne korzyści. Zaczęto zwiększać rejestr, ale Sejm nie zatwierdził podatków i wyprawę odwołano. Wojewoda ruski Jeremi Wiśniowiecki w 1647 r. na własną rękę uderzył na Tatarów, ale zaprotestował przeciwko temu Chmielnicki (ataman, były oficer Rzeczypospolitej, walczył pod Cecorą). Zamiast walczyć z Tatarami, poprosił Tuchan-beja o wsparcie i porwał do walki przeciwko Polakom lud ukraiński, któremu obiecano wyzwolenie z poddaństwa. 2. Sukcesy Chmielnickiego w 1648 r. (Żółte Wody, Korsuń, Piławce) i w 1649 r. (Zbaraż, Zborów) – układ pod Zborowem. Nad Żółtymi Wodami Polacy zlekceważyli przeciwnika, co stało się głównym powodem klęski (w niewoli Stefan Czarniecki). Pod Korsuniem w niewoli znaleźli się dwaj hetmani Mikołaj Potocki i Marian Kalinowski. Pod Piławcami bitwy nie było, gdyż na wieść o zbliżających się siłach tatarskich wojska polskie uciekły. W tym czasie zmarł król Władysław IV, a na tronie zasiadł jego brat Jan Kazimierz. Taka sytuacja dodatkowo osłabiała możliwości obronne Rzeczypospolitej i Kozacy dotarli aż pod Zamość. W 1649 r. Kozacy oblegli siły Jeremiego Wiśniowieckiego w Zbarażu. Z odsieczą przybył nowy król Jan Kazimierz, ale pod Zborowem zaatakowali go Kozacy. Zawarto rozejm, gdyż ataman został zdradzony przez chana Islama III Gereja, który odwołał wojska na Krym. Rejestr zwiększono do 40 tys., obiecano utworzyć trzy województwa ruskie, a Chmielnickiemu nadano tytuł hetmana ruskiego. 3. Klęska Kozaków Chmielnickiego pod Beresteczkiem (1651) i układ w Białej Cerkwi (zmniejszenie rejestru do 20 tys.). Chmielnicki próbował zbuntować również polskich chłopów (powstanie Kostki – Napierskiego na Podhalu), ale nie miało to większego znaczenia. Wojska królewskie (63 tys.) starły się z siłami kozacko-rusko-tatarskimi i m.in. dzięki osobistym zdolnościom dowódczym Jana Kazimierza odniosły sukces. Podobnie jak miało to miejsce pod Zborowem, tak i teraz chan odwołał armię, co przyczyniło się do klęski wojsk powstańczych. 4. Konflikt z Rosją, gdy Kozacy w Perejaśławiu (1654) obiecali oddać Ukrainę carowi Aleksemu. Moskwa uderzyła (odebranie Smoleńska w 1654 r., masakra 20 tys. Żydów w Wilnie 28 VII 1655 r.). 5. Sukces wojsk polskich i tatarskich nad Kozakami pod Ochmatowem (1655). 6. Umowa Rzeczypospolitej z Kozakami atamana Jana Wyhowskiego w Hadziaczu (1658) – plany utworzenia Księstwa Ruskiego. Inicjatywę zniweczył kolejny ataman Juraszko. 7. Odnowienie wojen z Moskwą i sukcesy Stefana Czarnieckiego pod Połonką i Jerzego Lubomirskiego pod Cudnowem (1660). 8. Rozejm w Andruszowie (1667) i podział Ukrainy wzdłuż Dniepru (przy Rosji Smoleńsk, Kijów).